

Simon Calmar Andersen

Smid ikke metoderne ud
med badevandet

Epistemologisk konstruktivisme og dens metodiske konsekvenser¹

Debatten om konstruktivisme og dens metodiske konsekvenser har på den ene side sammenblandet ontologisk og epistemologisk konstruktivisme og på den anden side forkastet gængse metoderegler. Artiklen giver bidrag til debatten ved at fremføre to hovedteser: 1) „Epistemologisk konstruktivisme“, som formuleret af Luhmann, rammes ikke af de kritikpunkter, som ellers er blevet rettet mod konstruktivismen. 2) „Gængse metoderegler“, som formuleret af Hellevik, er kongruente med denne form for konstruktivisme – selvom de er valgt som eksempel ud fra, at de er formuleret på et ikke-konstruktivistisk grundlag.

Siden samfundsvidenskabens fødsel har spørgsmålet om videnskabsteori og forskningsmetodologi udviklet sig parallelt med samfundsteoriene og forskningen selv. De senere år har den stigende udbredelse af forskellige former for konstruktivistiske studier imidlertid reaktualiseret dette tema. Spørgsmålet er, om konstruktivistisk videnskabsteori udelukker brugen af nogle forskningsmetoder – og omvendt hvilke „metoder“ der er forenelige med bestemte former for konstruktivisme.

En position i denne debat har hævdet, at konstruktivismen indebærer, at man helt må opgive metoderegler og erstatte dem med analysestrategier (Andersen 1999). Heroverfor er det blevet fremført, at det er konstruktivismen og ikke metodologien, der er problemet (Bredsdorff 2002). Sigtet med denne artikel er at vise, at gængse metoderegler er helt forenelige med i hvert fald én form for konstruktivisme, den „epistemologiske konstruktivisme“.

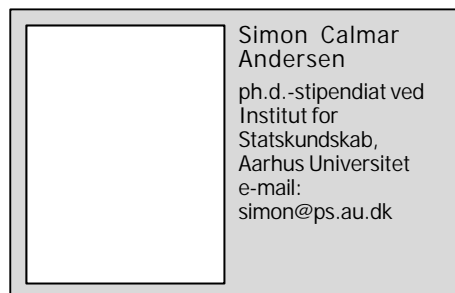
Men det kræver i første omgang en nærmere afklaring af, hvad denne konstruktivisme indebærer, og specielt hvordan den unddrager sig noget af den kritik, der er blevet rettet mod konstruktivismen mere generelt. I første del af artiklen vil jeg analysere, hvordan den epistemologiske konstruktivisme adskiller sig fra andre videnskabsteoretiske positioner. I anden del vil jeg positivt fremstille Luhmanns systemteoretiske udlægning af denne form for konstruktivisme (Luhmann 1993; 1998). Det skal understreges, at mit ærinde ikke er en egentlig filosofisk diskussion af konstruktivismens grundlag, men blot at gøre opmærksom på, at systemteorien for eksempel ikke sammenblander ontologi og epistemologi og ikke kommer med essentialistiske påstande om det ontologiske (jf. Bredsdorffs relevante kritik; 2002:158). Tværtimod fastholdes det, at erkendelsen er radikalt afskåret fra virkeligheden.

Når jeg anvender systemteorien, er det fordi den som videnskabelig teori er central for den diskussion af metode, som er omdrejningspunkt for den tredje del af artiklen. Her vil jeg forsøge at vise, at gængse metoderegler (Hellevik 2002) er kongruente med den epistemologiske konstruktivisme. Når nogle har haft den modsatte opfattelse (Andersen 1999:18), skyldes det måske, at sådanne metoderegler ofte abonnerer på et korrespondenskriterium for sandhed. Jeg vil forsøge at vise, at man kan begrunde metodereglerne uden nødvendigvis at abonnere på *dette* sandhedskriterium, hvis man deler en ambition om at bidrage til den videnskabelige kommunikation.

Artiklen afsluttes med en kort opsummering.

Realisme og konstruktivisme

Det har vist sig som et selvstændigt problem at afklare, hvad der menes med *constructivism*, *constructionism* og præfikset „social“. En begrebshistorisk tilgang, der trækker rødderne tilbage til Kant og udpeger Berger og Luckmann som et central omdrejningspunkt, har været anvendt (Hacking 1999). Også en mere leksikalsk tilgang er blevet benyttet (Bredsdorff 2002) – og kritiseret (Johansson 2003:104) – mens andre igen „for længe siden“ har opgivet ambi-

tionen om at finde en fælles bestemmelse af (social)konstruktivismen (Andersen 2001:105).

I overensstemmelse med sidstnævnte synspunkt vil jeg forsøge at vise, at de forskellige konstruktivistiske videnskabsteorier ikke forstår det samme med begrebet „konstruktion“. Så frem for at syntetisere konstruktivismen vil jeg analysere tre konstruktivistiske positioner ud fra deres ontologiske og epistemologiske antagelser og sammenstille dem med en ikke-konstruktivistisk position, realismen. Jeg påstår ikke, at jeg her indfanger hele det konstruktivistiske felt, endsi­ge dets begrebshistoriske sammenhæng. Jeg vil derimod benytte kortlægningen til at adskille positioner, der nogle gange bliver slået i hartkorn, og specielt til at afgrænse en af positionerne, den epistemologiske konstruktivisme (Luhmann 1993; 1998; Andersen 1999). Det skal også nævnes, at nogle konstruktivister netop anfægter sondringen mellem epistemologi og ontologi ved for eksempel at hævde, at måden virkeligheden erkendes på, former virkeligheden selv (Dyrberg et al. 2000: 319; jf. Esmark 2002: 115). Det er muligt, at analysen derfor ikke yder dem fuld retfærdighed. Omvendt vil jeg argumentere for, at en konsistent udlægning af den epistemologiske konstruktivisme præcis ikke giver anledning til at sammenblande de to begreber.

Når Hacking (1999) og Jensen (1999) giver to vidt forskellige fremstillinger af konstruktivismens idéhistorie – ved for eksempel at udpege vidt forskellige filosoffer som relevante for udviklingen – får det Bredsdorff (2002: 89) til i en ellers grundig og veldokumenteret analyse af socialkonstruktivismen at konkludere, at det er udtryk for en „formidabel provinsialitet eller isolerethed“. Jeg mener, denne forskel kan gives en anden tolkning (jf. diskussionen i Andersen 2001). Man kunne nemlig pege på, at hvor Bredsdorff med Hacking anvender distinktionen radikal/moderat til at skelne mellem forskellige former for socialkonstruktivisme, så er det en distinktion, der kun optræder på den ene side af en mere generel distinktion mellem ontologisk og epistemologisk konstruktivisme. Socialkonstruktivismen hævder på den ontologiske side af denne distinktion, at større eller mindre dele af virkeligheden er en konstruktion. Her over for hævder både realisme og epistemologisk konstruktivisme, at virkeligheden eksisterer reelt, uafhængigt af erkendelsen af den. Og det er sidstnævnte form for konstruktivisme, som Jensens historie handler om. Figur

1 giver en skematisk fremstilling af disse positioner, der placerer sig på hver sin side af den lodrette skillelinje.

Figur 1. Skematisk fremstilling af fire videnskabsteoretiske positioner

		ONTOLOGI	
		Real	Konstruktion
EPISTEMOLOGI	Real	Realisme	Moderat socialkonstruktivisme
	Konstruktion	Epistemologisk konstruktivisme	Radikal socialkonstruktivisme

Realismen vil jeg ikke gøre så meget ud af i denne sammenhæng, hvor det skal handle om konstruktivisme. Den er medtaget i figuren som et modstykke til de tre konstruktivistiske positioner. Realismen står for det synspunkt, at virkeligheden eksisterer reelt, og at sanseerfaringer giver mulighed for, at erkendelsen bliver en afbildning (eller repræsentation) af virkeligheden (Collin 2003: 13; se evt. opslaget „realisme“ i Lübcke (red.) 1996: 362). Den vandrette skillelinje i figur 1 markerer forskellen mellem positioner, der som (dele af) realismen gør gældende, at det principielt er muligt at opnå en reel erkendelse af virkeligheden i sig selv, og dem der hævder, at erkendelsen altid er baseret på en konstruktion.

Inden for socialkonstruktivismen diskuteres det, om både den fysiske og den sociale virkelighed er en konstruktion, som de radikale konstruktivister synes at mene, eller om det blot er den sociale virkelighed, der konstrueres, hvilket skulle være den moderate opfattelse. Udgangspunktet for den radikale version er, at virkeligheden er fuldstændig afhængig af vores erkendelse af den, og at „det hele“ derfor er en epistemologisk baseret konstruktion (Collin 1997: 21). Den moderate konstruktivisme hævder derimod, at det er muligt at foretage en ontologisk distinktion mellem den sociale og den fysiske virkelighed – en distinktion der gælder uafhængigt af erkendelsesperspektivet.

De fleste er enige om, at Berger og Luckmann (2000 [1966]) har spillet en central rolle i udviklingen af socialkonstruktivismen (Bertilsson 1998: 26; Collin 1997:4-5, 8, 65-66). Det kan dog være vanskeligt at placere dem entydigt i figuren, fordi de ifølge Collin (1997: 66-70) ikke er entydige i deres konstruktivisme-konception bogen igennem. Den moderate socialkonstruktivisme kommer til udtryk i deres berømte formulering om, at samfundet konstrueres af

menneskelig aktivitet, samtidig med at samfundet virker tilbage på og skaber mennesket som et socialt produkt (Berger & Luckmann 2000: 79). Her betones, at det er den sociale virkelighed – forstået som institutionaliserede og objektiverede vanedannelser, der står over for individet på samme måde som den fysiske virkelighed – at denne sociale del af virkeligheden konstituerer og konstitueres af menneskelig aktivitet i et dialektisk samspil. Derimod problematiseres erkendelsen af den sociale virkelighed ikke (på dette sted i bogen). På den epistemologiske side kan den moderate socialkonstruktivisme derfor siges at være realistisk.

I slutningen af bogen skriver Berger og Luckmann imidlertid, at „videnssociologien opfatter den menneskelige virkelighed som socialt skabt“ (2000: 219). Collin (1997:70) argumenterer for, at dette må udlægges som en berkeley'sk idealisme, hvor det netop er erkendelsen af virkeligheden, der går forud for og dermed konstruerer virkeligheden.² Den radikale socialkonstruktivisme er altså „social“, fordi sociale faktorer konstruerer virkeligheden – ikke fordi den sociale virkelighed konstrueres.

Bortset fra denne læsning af Berger og Luckmann er det svært at finde fortalere for den radikale socialkonstruktivisme (jf. Johansson 2003:101; Hacking 1999:24; Andersen 2001). Collin (1997:4) selv kan ses som en repræsentant for den moderate socialkonstruktivisme. Ikke kun fordi han eksplicit advokerer for synspunktet om, at den sociale virkelighed i modsætning til den fysiske er konstrueret. Det kommer også til udtryk ved, at han forsøger at passe konstruktivistiske positioner ind i et skema, som tager distinktionen social/fysisk virkelighed for givet – også positioner som netop problematiserer sådanne ontologiske distinktioner.³

Jeg tænker her specielt på den epistemologiske konstruktivisme, som hævder, at begge socialkonstruktivistiske positioner tager fejl, idet virkeligheden ikke er mere eller mindre konstrueret. Konstrueret er derimod vores erkendelse af virkeligheden (jf. Fink 2004). Man kan godt med de moderate socialkonstruktivister anlægge en distinktion mellem fysisk og social virkelighed og hermed iagttage nogle empiriske forskelle. Sagen er imidlertid, at denne distinktion er bestemmende for, hvad det er muligt at iagttage. Hvis man skel-nede levende/døde ting eller mere basalt væren/ikke-væren, ville virkeligheden fremtræde anderledes for erkendelsen. Den distinktion, som ligger til grund for en given erkendelse, går imidlertid logisk (ikke tidsligt) forud for ontologien. Der findes ikke nogen umiddelbar, erkendelsesuafhængig adgang til det ontologiske, fordi man ikke kan erkende blot og bart, men altid må erkende i kraft af en eller anden distinktion.

Der er således ikke tale om, at ontologi og epistemologi flyder sammen, som Dyrberg, Dreyer og Torfing hævder (2000:319), eller at de ikke kan skilles ad, som Esmark skriver (2002:115; jf. Bredsdorffs kritik, 2002:158). Tværtimod forbliver det ontologiske „i sig selv“ utilgængeligt og radikalt adskilt fra erkendelsen (Luhmann 1993:33). Modsat den radikale socialkonstruktivisme gi-

ver dette ikke anledning til at betvivle virkelighedens realitet. For som Luhmann skriver: Når et erkendende system ikke kan vinde nogen adgang til sin ydre verden, kan vi bestride dennes eksistens. Men vi kan lige så godt og med større plausibilitet fastholde, at den ydre verden er sådan, som den er (Luhmann 1993:37, 41; jf. 1997:155). I den forstand er der tale om ontologisk realisme.⁴

Den epistemologiske konstruktivisme rammes således heller ikke af Kjærups subtile kritik af (dele af) socialkonstruktivismen. Han peger på, at også ved at hævde, at verden er uden essens, hævdes der noget om dens essens (2001:13-14; jf. Bredsdorff 2002:55; vs. Johansson 2003:101). Den epistemologiske konstruktivisme siger blot, at verden er, som den er. Derudover forbliver den „die unbekannt bleibende Realität“ (Luhmann 1993).

På dette abstrakte, videnskabsteoretiske plan hævder den epistemologiske konstruktivisme altså ikke andet, end at virkeligheden er reelt eksisterende og at det er et vilkår for erkendelsen, at den må erkende denne virkelighed i kraft af nogle distinktioner. Dermed vikler erkendelsen sig fra begyndelsen ind i et paradoks, fordi også dette udsagn forudsætter det, som det hævder – her er erkendelsen iagttaget i kraft af en distinktion mellem erkendelse og alt andet. En iagttagelse kan ikke iagttage sin egen begyndelse, for det ville i så fald ske med en anden forskel, som hun så allerede havde begyndt med (Luhmann 1993: 49).

For at komme videre herfra fremsætter Luhmann en sagteori („Sachtheorie“) – en teori som eksplicit vælger en distinktion at begynde med, *in casu* system/omverden. Han antager med andre ord, at der findes erkendende systemer i en reel omverden (Luhmann 1998:166, 168).⁵ Det er væsentligt at fastholde denne skelnen mellem den generelle epistemologiske konstruktivisme og så systemteorien, fordi den markerer, at Luhmann anerkender, at man kunne tage udgangspunkt i andre distinktioner og dermed nå frem til andre teorier (1984:9-10). Det betyder nemlig så også, at de beskrivelser af virkeligheden, som systemteorien giver anledning til, *ikke* kan opfattes som ontologiske beskrivelser.⁶ Luhmann er altså ikke ontologisk konstruktivist, sådan som Collin hævder (2003:95), for teorien om autopoietiske systemer er kun et systems måde at erkende virkeligheden på – ikke en beskrivelse af virkeligheden „i sig selv“.⁷

Vanskeligheden opstår, fordi den epistemologiske konstruktivisme dårligt kan fremstilles, uden at der vælges nogle konkrete distinktioner. Det principielle er imidlertid, at der kunne være valgt andre. I det følgende vil jeg gå nærmere ind på den teori, der udvikles, når distinktionen system/omverden lægges til grund.

Systemteori og epistemologi

Systemteoretisk kan erkendelsesproblemet beskrives som et spørgsmål om, hvordan et system kan iagttage sin omverden. Det kan det kun i kraft af en operation, der sætter en distinktion. Iagttagelsen bestemmes som den operation, der markerer den ene eller anden side af denne distinktion, mens erken-

delse igen bestemmes som iagttagelser, der fører til resultater, som kan genanvendes i systemet (Luhmann 1993:40).

Erkendelse er således et generelt begreb, der gælder for alle systemer. Det nye ved den systemteoretiske konstruktivisme er, at erkendelse generaliseres til ikke kun at gælde psykiske systemer (bevidstheder), og heller ikke kun det videnskabelige system. I det økonomiske og politiske system opstår der også erkendelser. Luhmann argumenterer med, at det meste af den erkendelse eller viden, som eksisterer i moderne samfund, ikke er knyttet til psykiske systemer. Der er undtagelser, som når man i retssager er afhængige af vidneudsagn, men langt den meste erkendelse hænger ikke på bevidstheder; den hænger på oplagringssteder såsom bøger og siden hen computere (Luhmann 1993:54).

For både bevidsthedssystemer og sociale systemer gælder det altså, at hvis de vil iagttage noget uden for sig selv, må de gøre det ved hjælp af en distinktion: De kan hverken tænke på henholdsvis kommunikere om alt eller ingenting; der må foretages en selektion, og deri ligger en distinktion. Ydermere gælder det, at de ikke har nogen direkte adgang til deres omverden i den forstand, at tanker, for bevidstheders vedkommende, nok kan blive „inspireret“ eller på anden måde påvirket af sanseindtryk, ikke mindst af kommunikation, men de kan ikke kommunikere med noget uden for sig selv. De forbliver i et (operationelt) lukket system.

Tilsvarende kan der i sociale systemer kommunikeres om omverdenen – ikke med omverdenen. Det er let at indse i forhold til den fysiske omverden. At et socialt system som det videnskabelige ikke kan kommunikere med dets sociale omverden, altså andre kommunikationssystemer, er grundlæggende en systemteoretisk præmis. Hvis man begyndte at kommunikere videnskabeligt med for eksempel politisk kommunikation så ville det enten blive til videnskabelig kommunikation, eller foregå uden for det videnskabelige system (eller føre til en afbrydelse af den videnskabelige kommunikation i de undtagelser fra reglen, hvor politik gennemtrumfer noget som sandt eller falsk på baggrund af magt). Videnskabelig erkendelse kan altså kun opstå, *fordi* det videnskabelige system er operativt lukket i den forstand, at det selv vælger med hvilke distinktioner omverdenen iagttages, og at erkendelsen på den måde selv konstruerer sin erkendelse. Hvis disse valg blev truffet af for eksempel det politiske system, ville der ikke længere være tale om videnskabelig erkendelse.

Erkendelse forbliver derfor en ren systemintern konstruktion. Det konstruktivistiske består i, at alt, hvad der produceres eller reproduceres som erkendelse, skal føres tilbage til skelnen mellem skel i systemet, og der findes i omverdenen ingen korrelater til denne skelnen (Luhmann 1998:171; 1993:40). Denne konstruktivisme er „radikal“, fordi det ikke blot er et spørgsmål om, at virkeligheden har flere sider, som ikke kan iagttages på én gang (som objektivistiske ville hævde), eller at der er flere perspektiver, som hver især konditionerer det sete (som subjektivistiske ville mene). Konstruktivismen overskrider disse positioner ved at radikaliserer forholdet mellem erkendelse og realitet. Denne

måde at opfatte forholdet mellem erkendelse og realitet – som en pluralitet af sider eller perspektiver – er nemlig selv en epistemologisk konstruktion. Det er ikke muligt at komme ud af denne løkke: „Disse forskelle er selv erkendelses-specifikke kodninger, og de fungerer omverdensindifferent (pirrings-uspecifikke) for så vidt, at der ikke findes og ikke kan findes nogen ækvivalenter for dem i omverdenen“ (Luhmann 1993:50; min oversættelse).

Selvom distinktionerne er uafhængige af omverdenen, går Luhmann ikke så vidt som til at hævde, at det, der erkendes, er uafhængigt af omverdenen. Omverdenen lægger begrænsninger, som gør, at erkendelsen ikke sker efter forgodtbefindende. Erkendelse er derimod resultatet af den proces, der omformer disse begrænsninger til „betingelser for forøgelsen af [systemets] egen kompleksitet“ (Luhmann 1993:52; min oversættelse). Selvom det ikke fremgår klart af disse abstrakte formuleringer, så mener jeg, at de gør det muligt at slutte omvendt: Hvis omverdenen iagttages med samme distinktioner, så må man alt andet lige forvente at opnå samme iagttagelse. Denne pointe er væsentlig for den følgende diskussion af forskningsmetode, fordi den gør det muligt at tolke metoderegler som måder at konditionere, hvilke erkendelser der vurderes som sande henholdsvis falske – og dermed bidrage til opbygningen af det videnskabelige systems egenkompleksitet.

Generalisering og metode

Andersen har i *Diskursive analysestrategier* (1999) gjort et pionerarbejde ved at udlede nogle analysestrategier af den epistemologiske konstruktivisme. Han peger imidlertid selv på, at det kan ske, at hans opstilling af det analysestrategiske problem til forskel fra metodeproblemer er et fejlskud (1999:18). Som det vil fremgå af det følgende, er det min opfattelse, at det er det.⁸ Ikke fordi analysestrategierne, som Andersen udvikler dem, ikke er meget frugtbare, men netop fordi de opstilles som forskellige fra metoder.

Den ikke-konstruktivistiske metodelitteratur er stor, og her skal ikke forsøges nogen generel diskussion af den. I stedet vil jeg fremdrage et konkret eksempel, som udmærker sig ved dels at have en vis udbredelse inden for skandinavisk samfundsforskning, og dels ved at være baseret på en ikke-konstruktivistisk og overvejende kvantitativ tilgang til metode. Det drejer sig om Helleviks *Forskningsmetode i sosiologi og statvitenskap*, som opstiller følgende seks metoderegler⁹:

1. Overensstemmelse med virkeligheden som det højeste sandhedskriterium.
2. Systematisk udvælgelse af data.
3. Mest mulig nøjagtig brug af data.
4. Aktive anstrengelser for at afkræfte egne forhåndsopfattelser.

5. Præsentation af resultaterne som tillader kontrol, gentagelse og kritik.
6. Man forsøger at gøre forskningen kumulativ (Hellevik 2002 (7. udgave):14-17).

I det følgende vil jeg argumentere for, at hvis man vender Hellevik på hovedet ved at tage reglerne i omvendt rækkefølge og gøre den sidste i stedet for den første regel til præmissen for de andre, så er alle reglerne – måske på nær nummer 1 – kongruente med den epistemologiske konstruktivisme. Heri ligger ikke, at videnskaben kan undvære et sandhedskriterium. Jeg påstår alene, at metode-reglerne kan begrundes uden reference til et bestemt sandhedskriterium. Det forudsætter et par steder, at ordvalget udlægges i bred forstand, men ikke desto mindre er idéerne i reglerne helt anvendelige.

6. Man forsøger at gøre forskningen kumulativ.
Den sidste regel er en *conditio sine qua non* for hele problemstillingen. Hvis iagttagelser skal lede til erkendelse, skal de nemlig ifølge Luhmanns definition (1993:40) som nævnt føre til resultater, der kan genanvendes i systemet. For det videnskabelige systems autopoiesis (selvreproduktion), betyder det, så vidt jeg kan se, det samme som det Bredsdorff formulerer således:

Den særlig form, den videnskabelige diskurs har, gensidig kritik, invitation til eller åbning over for kritik, kan ikke vælges fra, som det passer forskeren, uden at det videnskabelige arbejde sættes i stå eller afspores. (Bredsdorff 2002:101-2)

Hvis videnskabelig kommunikation, hvor den basale kode er sandt/falsk, skal kunne genanvende tidligere iagttagelser, må disse altså formuleres på en måde, så det bliver muligt at vurdere og kritisere dem ud fra denne distinktion. Kodens gyldighed støtter sig til en universel anerkendelse af enhver, og derfor er „enhver kommunikation henvist til kritik, altså afvisning, altså konflikt. Ellers kunne forskere kun finde sammen i forherligelse af det allerede erkendte“ (Luhmann 1984:513; min oversættelse).

Dette bliver imidlertid vanskeliggjort af, at forskellige distinktioner og teorier giver forskellige erkendelser. Man risikerer derfor let, at forskellige studier taler forbi hinanden. Tilsvarende gives der ikke noget privilegeret sted at vurdere sådanne forskellige teorier fra.

Andersen (2003:322-23) diskuterer dette som et spørgsmål om „analysestrategisk kontingens“. Det vil sige, at der ikke findes nogen endegyldige måder at begrunde den ene tilgang i forhold til den anden. Det er imidlertid svært at se, hvor det kriterium, han alligevel trækker frem, kommer fra, endsige hvordan det begrundes:

Systemteori må ikke blot være afledt af et ubehag ved verden, men skal også frembringe et ubehag hos 'de læsende systemer' [...] Når alt kommer til alt, kan systemteoriens rolle inden for organisationssociologien kun være at oplyse blinde pletter i organisationskommunikationen, dvs. at irritere organisationskommunikationen med beskrivelser af sider af den selv, som den ellers havde gjort sig blind for. Mere præcist: Det handler ikke simpelthen om at få organisationer til at se noget nyt, noget andet eller noget mere. Det handler om at udfordre dem på deres måde at se på, at tilbyde dem at se på ny. Det er irritation, der klør. (Andersen 2003:322-23)

Hvis formålet alene var at irritere organisationer og frembringe „ubehag“, var der ikke megen grund til de mange prisværdige, analysestrategiske betragtninger, der går forud for citatet. Med valget af „ubehagskriteriet“ signalerer Andersen måske også, at det er valgt uden mulighed for endegyldig begrundelse. Der er imidlertid mange måder at skabe ubehag på. Hvis ubehaget skal være videnskabeligt begrundet, hvis diskussionen af analysestrategier har til hensigt at bidrage til en form for videnskabelighed (jf. Andersen 1999:14) – og det vil systemteoretisk sige at bidrage til den fortsatte videnskabelige kommunikation – så virker det mere nærliggende, at kriteriet for valg af analysestrategi består i, i hvilken grad den muliggør, at fremtidige studier kan vurdere og kritisere sandheden af dens resultater (uanset hvilket sandhedskriterium, der gøres gældende). Det vil sige, at forskningen ikke blot må producere resultater; resultaterne må samtidig medproducere muligheden for at videre forskning kan knytte an til den ved at negere den. Ellers kunne der ikke skabes ny erkendelse (Luhmann 2002: 185).

5. En præsentation af resultaterne som tillader kontrol, gentagelse og kritik.

Den sjette regel fører således direkte til den femte regel. Der findes mange samfundsvidenskabeligt relevante problemstillinger, der ikke kan undersøges med en metode, der gør gentagelse mulig. Måske er det endda nærmere reglen end undtagelsen, idet selv et survey-spørgsmål, hvis ordlyd gentages år efter år (rækkefølgen af bogstaver er identisk), ikke nødvendigvis bliver ved med at betyde det samme, når det omgivende samfund ændrer sig.

Men at resultaterne skal præsenteres på en måde, der i videst mulig omfang gør det muligt at efterprøve dem, og som tillader kontrol og kritik, følger også af den epistemologiske konstruktivisme, når det forudsættes, at målet med iagttagelserne er at bidrage til en videnskabelig erkendelse.

4. Man anstrenger sig for at afkræfte egne forhåndsopfattelser. Bredsdorff (2002:129) kritiserer Andersen og Born (2001) for ikke at være kritiserbare og illustrerer dermed med al ønskelig tydelighed vanskeligheden ved

at håndtere kritikbegrebet. Den kraftige vægtning af kritik gør det måske nødvendigt at indføre en distinktion mellem kritiserbar og kritisabel. Det er selv sagt ikke påstanden, at forskningen skal være kritisabel, i den forstand at det skal gøres let at kritisere den eller at den skal foruddiskontere kritikken. Men den skal være kritiserbar i den forstand, at det skal være muligt at vurdere dens resultater i koden sand/falsk. Det kan for eksempel gøres ved at anlægge sit teoretiske perspektiv på steder eller tider, hvor man ikke umiddelbart skulle forvente, at det var frugtbart, eller ved at henvise til andre forskere, der mod forventning når samme konklusioner. Så bliver det lettere at vurdere generaliserbarheden (i bred forstand) af resultaterne, sværere at tilbagevise dem, og i den forstand bliver de mindre kritisable. Samtidig er det med til at gøre dem kritiserbare, fordi det bliver tydeligere for videre forskning, hvad der hævdes, og hvad der ikke hævdes.

Ordvalget i den fjerde regel kan give associationer til både en poppersk falsifikationisme og en gadamarsk hermeneutik. Såfremt reglen udlægges som en præskription om at afsøge generaliserbarheden af ens resultater i den oven for nævnte betydning, så kan den imidlertid ikke siges at være inkongruent med den epistemologiske konstruktivisme.

3. Mest mulig nøjagtig brug af data.

Også her kan ordvalget give ikke-konstruktivistiske, realisme-associationer. Begrebet „data“ signalerer måske, at iagttagelserne af virkeligheden foreligger uafhængigt af det perspektiv, den iagttages med. Her ville man nok foretrække at tale om 'iagttagelser', fordi det i højere grad understreger, at det iagttagne konstrueres som iagttagelse af en iagttagelse.

Ser man imidlertid bort fra ordvalget og fokuserer på indholdet, så er sagen, at systemteoriens konstruktivisme kun gør det mere relevant at interessere sig for betingelserne for, at man har iagttaget det, man har iagttaget. Og det er netop, hvad metodereglerne sigter mod. Ikke mindst den tredje regel, som Hellevik selv udlægger på den måde, at det handler om, at „andre forskere ideelt sett [skal] komme fram til identiske svar om de forsøker å besvare samme empiriske spørsmål“ (2002:16).

I den problemstilling indgår det, Bredsdorff kalder „*fravalgs- eller afgrænsningsproblemet*“ (2002: 101, kursiv i originalen). Her peger han på, at hvis et studie skal bidrage til videnskabelig erkendelse, så kan det ikke være læserens problem, hvis der er en systematisk bias i de iagttagelser, der ligger til grund for analysen. Det kan heller ikke være læserens problem, hvis forhold, der er udeladt af analysen, knytter sig, på systematiske, ikke undersøgte måder, til forhold der er inddraget.

Bredsdorff (2002:102; se også King et al. 1994:6) understreger, at problemet ikke består i, at forhold må udelades, at der er begrænset information, eller, kunne man tilføje, at en given iagttagelsesdistinktion kun giver én konstruktion af omverden. Problemet opstår, hvis man ikke kan redegøre og argumen-

tere nøjagtigt for de valg, der ligger til grund for iagttagelserne, for så mindsker man chancen for, at andre forskere når frem til samme konklusioner.

At man ikke kan afgøre, hvordan virkeligheden er uafhængigt af de distinktioner, den iagttages med, betyder ikke, at metoderegler bliver mindre vigtige. Tværtimod, hvis ikke man tilstræber, at anden forskning, der iagttager en problemstilling med samme distinktioner, så vidt muligt kan nå samme konklusion, så vil studiet let blive ligegyldigt for andre iagttagere og dermed ikke leve op til forudsætningen om at forsøge at bidrage til den videnskabelige erkendelse. Også denne regel – at behandlingen af iagttagelser skal være nøjagtig og i mindst mulig udstrækning være affødt af andre forhold end det perspektiv og den systematik, der eksplicit er lagt til grund – giver derfor god mening inden for en epistemologisk konstruktivisme.

2. Systematisk udvælgelse af data.

Den anden regel kan læses som en måde at konkretisere, hvordan forskningen gøres kritiserbar. King, Keohane og Verba hævder, at uanset om det gælder kvalitativ eller kvantitativ forskning, og uanset om formålet er beskrivelse eller kausale forklaringer, så handler god samfundsvidenskabelig forskning om, hvordan man generaliserer fra de enkeltiagttagelser, forskeren gør, til forhold, man ikke iagttager (1994:4-7, 46). 'Generalisering' bruges her i meget bred forstand, idet det ikke kun gælder generalisering til universelle, kausale lovmæssigheder, men også hvordan man for eksempel generaliserer fra den ene dags iagttagelser, til om „tolkningen“ af disse iagttagelser også gælder på skrive-tidspunktet eller blot dagen efter.

Hvis ikke man er villig til eller interesseret i at forsøge at sige noget mere generelt, end at der i dette øjeblik iagttages dette og hint, så er det ikke bare usandsynligt at senere videnskabelig kommunikation vil interessere sig for det. Det bliver også meget vanskeligt for senere videnskabelig kommunikation at vurdere det i koden sand/falsk, fordi netop den samme iagttagelse ikke kan gentages, og fordi den ikke hævder at udsige noget om andet end sig selv.

Metodereglerne generelt og specielt den systematik, som anvendes, når det besluttet, hvad der skal iagttages i hvilket perspektiv, er med til at klarlægge generaliserbarheden af studiets resultater, og jo bedre systematik desto klarere bliver det, hvad der kan kritiseres, og hvad der kan accepteres. Samtidig skal det understreges, at „systematik“ ikke behøver at betyde „simpel tilfældig udvælgelse af store stikprøver“. Forskellige problemstillinger kan begrunde forskellige systematikker, og hvorvidt det er muligt at finde en fællesnævner er diskutabelt (se King et al. 1994; vs. Brady & Colier 2005). Det afgørende er, at og hvordan de begrundes, for heri ligger tilknytningsmuligheden for videre forskning.

1. Overensstemmelse med virkeligheden som det højeste sandhedskriterium.

Hos Hellevik er den første regel formentlig præmissen for alle de andre. Om dette sandhedskriterium er foreneligt med den epistemologiske konstruktivisme er mere uklart. En egentlig filosofisk diskussion af sandhedskriterier falder uden for rammerne af denne artikel, så jeg skal blot gøre et par betragtninger.

Hvis kriteriet fremstilles på den måde, at sand erkendelse er uafhængig af måden, vi iagttager virkeligheden på som i nogle former for realisme, så er det klart i uoverensstemmelse med den epistemologiske konstruktivisme. Det er måske en sådan metodeopfattelse, der har givet Andersen (1999:18) anledning til at søge nye veje.

Man kan også pege på, at det ikke altid er helt klart, hvad der ligger i begrebet overensstemmelse eller korrespondens. Ordet, 'velfærdsstat', *ligner* ikke en velfærdsstat overhovedet. Virkeligheden er nogle gange blevet udlagt som det, der giver erkendelsen modstand. Men hvor kommer modstanden fra, hvis man hævder, at for eksempel to sætninger er identiske? Sætningerne selv råber næppe op. Modstanden kan kun komme fra anden videnskabelig kommunikation, der kritiserer et sådant udsagn.

Omvendt kan man pege på, at måden, hvorpå der kommunikerer om sandt og falsk i det videnskabelige system, ikke giver nogen retningslinjer for, hvilket sandhedskriterium, kommunikationen vurderes ud fra. Og korrespondens-kriteriet i Helleviks udlægning, hvor det modstilles henvisninger til Gud eller traditionen som sandhedskriterier, ligger måske ofte mere eller mindre eksplícit til grund for konkrete vurderinger af sandhed.

Barnet og badevandet

For kort at opsummere så er der grund til at skelne mellem ontologisk og epistemologisk konstruktivisme, fordi det netop er spørgsmålet om forholdet mellem ontologi og epistemologi, der har givet anledning til kritik af konstruktivisme i visse former. Den epistemologiske konstruktivisme, der blandt andet ligger til grund for systemteorien, fastholder et skarpt skel og hævder kun, at der foregår en konstruktion på den epistemologiske side.

Men selvom en epistemologisk konstruktivist skulle vælge at smide både realismen og socialkonstruktivismen ud, er der ingen grund til at smide gængse metoderegler med. For selvom metodereglerne måske er begrundet i en ikke-konstruktivistisk videnskabsteori, og selvom det følger af den epistemologiske konstruktivisme, at der ikke findes nogen privilegeret position, der kan give en endegyldig begrundelse for disse regler, så deler positionerne en metodologisk ambition om at muliggøre generalisering og kritik (som også må gælde metodereglerne selv). Der er med andre ord ikke grundlag for at smide barnet ud med badevandet, og det kan siges at være en opløftende konklusion. Det betyder nemlig, at også epistemologisk konstruktivistiske studier kan gøre nytte af den store metodelitteratur, der allerede foreligger.

Noter

1 En tidligere version af denne artikel blev præsenteret på konferencen „The Uses of Systems Theory“, 25-27 August 2005, Tromsø. Jeg vil gerne takke deltagerne samt Jon Boiesen, Carsten Bagge Laustsen, Jørn Loftager og en anonym bedømmer for konstruktive kommentarer til tidligere udkast.

2 Bredsdorff hævder herover for, at bogen ikke er socialkonstruktivistisk „i den betydning af ordet, som det har fået inden for de seneste 20 år, om end det nok er en af forudsætningerne for den aktuelle betydning“ (Bredsdorff 2002: 59, jf.:60, note 5). Som Andersen (2001:103) antyder, forudsætter det dog en enighed om den aktuelle betydning af ordet socialkonstruktivisme, som der ikke helt er grundlag for.

3 (Collin 2003:24, 95-6; jf. også 1998:41). I en parallel diskussion af forholdet mellem sprog og virkelighed opstår samme problem. Collin (2002: 210) hævder, at ting kan have en videnskabelig essens, hvilket er de identitetskriterier, som en videnskabelig analyse finder frem til. Han fremdrager et berømt filosofisk eksempel, der angiver at den videnskabelige essens af vand er H₂O. Her må man dog bemærke, at det netop forudsætter og privilegerer et bestemt epistemologisk perspektiv: det videnskabelige. Der findes imidlertid også både kunstneriske og religiøse forsøg på at fremstille vand og naturen i det hele taget, som „den virkelig er“, og det kan være svært at begrunde, at det videnskabelige perspektiv skulle have forrang uden på forhånd at gøre sig antagelser om, hvad virkeligheden er. Den kunstneriske fremstilling af vands natur kunne for eksempel også hævdes at være gyldig, selvom der ikke var nogen mennesker til at give den fremstilling.

4 Man kunne også overveje at inddrage den kritiske realisme, som den er formuleret af Bhaskar, i familien af konstruktivistiske positioner. Ontologisk hævder den nemlig virkelighedens uafhængige realitet, og epistemologisk forfægter den en relativisme (Bhaskar 1998:xi) – lige som den epistemologiske konstruktivisme. Forskellen mellem de to positioner består i, at den kritiske realisme tager udgangspunkt i nogle ontologiske distinktioner mellem det reale, det faktiske og det empiriske (Bhaskar & Lawson 1998:5-6), mens den epistemologiske konstruktivisme som nævnt hævder, at også sådanne fundamentale distinktioner forudsætter eller er relative i forhold til det erkendelsesmæssige perspektiv, de iagttages med. Styrken ved den kritiske realisme ufortalt står og falder den ifølge Ougaard med de filosofiske, og man kan her tilføje ontologiske, udgangspunkter, som den har valgt, men som den ikke kan bevise (Ougaard 2000). Det er, så vidt jeg kan se, et vilkår for alle teorier, og man kan sige, at den epistemologiske konstruktivisme adskiller sig fra de andre ved at gøre dette vilkår til det „faste“ udgangspunkt for sin teoridannelse. Ikke desto mindre forbliver det en antagelse, som ikke begrundes yderligere.

5 Bertilsson (1998: 36) skriver godt nok, at Luhmann ved hjælp af Fornuftens list har løst det klassiske erkendelsessociologiske dilemma med et erkendelsesparadoks. Luhmann selv understreger eksplicit, at dette ikke er en løsning, der vil tilfredsstille en logiker (Luhmann 1993: 49), og hans omgåelse af problemet kan derfor dårligt siges at ske ved hjælp af filosofisk fornuft. Teorien om autopoietiske systemer hævder simpelthen, at paradokser er uundgåelige, men at de ikke er fatale for systemet. Selv paradoksale, selvreferentielle udsagn producerer blot operationer som udgangspunkt for yderligere operationer. „Wir behaupten einfach: das ist so. Und Logiker, die es zu bestreiten versuchen, finden sich eben deshalb mit Paradoxien bestraft“ (Luhmann 1993: 50). Derfor ville Luhmann formentlig være enig i Collins beskrivelse af „refleksivitetsproblemet“, men finde kritikken malplaceret (Collin 2003: 96-8).

6 Det skal bemærkes, at denne udlægning adskiller sig fra Esmarks (2002: 112-20), der ikke skelner mellem ontologisk socialkonstruktivisme og epistemologisk konstruktivisme. Til gengæld skelner han mellem en fysisk, en psykisk og en social virkelighed, der modsvares af organismer, psykiske systemer og sociale systemer i systemteorien. Når disse systemer så bliver til det, Esmark kalder „den operative konstruktivistes ontologi“ (2002: 119), opstår der problemer, fordi maskiner, der ikke er systemer, men åbenbart er til (2002: 117-18, samt note 141), bliver ekskluderet fra ontologien. Årsagen til problemet er netop, at han ikke skelner mellem den generelle epistemologiske konstruktivisme og systemteoriens *epistemologiske* distinktion system/omverden, som er udgangspunkt for en konkret sag-teoridannelse.

7 Hvis man endelig skulle følge Collins argument om, at teorien om kommunikationer, der autopoietisk reproducerer kommunikationer, *eo ipso* hævder at det sociale (kommunikationer) er konstrueret – så ville det også gælde dele af den fysiske virkelighed, idet biologiske systemer også er autopoietiske. Misforståelsen opstår, hvor Collin udlægger Luhmann på den måde, at den virkelighed, som Luhmann rigtignok hævder, eksisterer uafhængigt af erkendelsen, at det er en *fysisk* virkelighed, som den samfundsmæssige virkelighed er indlejret i. Det viser igen, hvordan Collin som udgangspunkt iagttager med distinktionen social/fysisk, mens Luhmanns antagelse om virkelighedens realitet ikke forudsætter denne skelnen.

8 Det skal nævnes at andre har udledt anden metodologi af systemteorien (jf. Esmark 2002: 112, 159; Rasmussen 2004; Hagen 1999). Se iøvrigt også Vallentins (2005) kritik af Andersens analysestrategier.

9 Bemærk dog, at Hellevik (2002: 12) skriver, at vor oplevelse af virkeligheden ikke er uafhængig af de tanker, vi har gjort os om den.

Litteratur

- Andersen, Heine (2001): „Anmeldelse af Nils Bredsdorff: *Diskursanalyser og diskursteorier* - og Ian Hacking: *The Social Construction of What?*“, *Dansk Sociologi*, vol. 2, pp. 101-105.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (1999): *Diskursive analysestrategier. Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*, København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Andersen, Niels Åkerstrøm (2003): „Organisation i anden ordens perspektiv - systemteoriens analysestrategiske maskine“, in Højlund, Holger & Knudsen, Morten: *Organiseret kommunikation - systemteoretiske analyser*, København: Samfundslitteratur, pp. 310-323.
- Andersen, Niels Åkerstrøm & Born, Asmund W. (2001): *Kærlighed og omstilling. Italesættelsen af den offentligt ansatte*, København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (2000 [1966]): *Den samfundsskabte virkelighed. En videnssociologisk afhandling*, Denmark: Lindhardt og Ringhof.
- Bertilsson, Margareta (1998): „Socialkonstruktivism: Et erkendelsessociologisk perspektiv“, in Bertilsson, Margareta & Järvinen, Margaretha: *Socialkonstruktivism. Bidrag til en kritisk diskussion*, Denmark: Hans Reitzels Forlag, pp. 17-40.
- Bhaskar, Roy (1998): „General introduction“, in Archer, Margaret, Bhaskar, Roy, Collier, Andrew, Lawson, Tony, & Norrie, Alan: *Critical realism. Essential readings*, London and New York: Routledge.
- Bhaskar, Roy & Lawson, Tony (1998): „Introduction“, in Archer, Margaret, Bhaskar, Roy, Collier, Andrew, Lawson, Tony, & Norrie, Alan: *Critical realism. Essential readings*, London and New York: Routledge.
- Brady, Henry & Colier, David eds. (2005): *Rethinking social inquiry. Diverse tools, shared standards*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bredsdorff, Nils (2002): *Diskurs og konstruktion. En samfundsvidenskabelig kritik af diskursanalyser og socialkonstruktivism*, Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Collin, Finn (1997): *Social reality*, London: Routledge.
- Collin, Finn (1998): „Socialkonstruktivism og den sociale virkelighed“, in Bertilsson, Margareta & Järvinen, Margaretha: *Socialkonstruktivism. Bidrag til en kritisk diskussion*, Denmark: Hans Reitzels Forlag, pp. 41-67.
- Collin, Finn (2002): „Kritik af diskursanalysens filosofiske forudsætninger“, in Larsen, Bøje & Pedersen, Kristine Munksgård: *Diskursanalysen til debat. Kritiske perspektiver på en populær teoriretning*, Frederiksberg: Nyt fra Samfundsvidenskaberne, pp. 193-227.

- Collin, Finn (2003): *Konstruktivisme*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Dyrberg, Torben Bech, Hansen, Allan Dreyer, & Torfing, Jacob (2000): *Diskursteorien på arbejde*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Esmark, Anders (2002): *At forvalte Europa*, København: Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.
- Fink, Hans (2004): „Om sociale konstruktioners virkelighed“, in Widell, Peter: *Social-konstruktivismen under debat*, Århus: Modtryk, pp. 102-115.
- Hacking, Ian (1999): *The social construction of what?*, Cambridge: Harvard University Press.
- Hagen, Roar (1999): *Rasjonell solidaritet*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, Ottar (2002): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Jensen, Stefan (1999): *Erkenntnis - Konstruktivismus - Systemtheorie. Einführung in die Philosophie der konstruktivistischen Wissenschaft*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Johansson, Sune (2003): „Konstruktiv kritik af Bredsdorffs konstruktivisme-kritik“, *Dansk Sociologi*, vol. 1, pp. 99-107.
- King, Gary, Keohane, Robert O., & Verba, Sidney (1994): *Designing Social Inquiry*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kjørup, Søren (2001): „Den ubegrundede skepsis. En kritisk diskussion af socialkonstruktivismens filosofiske grundlag“, *Sociologi i dag*, vol. 31, (2), pp. 5-22.
- Lübcke, Poul red. (1996): *Politikens filosofi leksikon*, Copenhagen: Politikens Forlag.
- Luhmann, Niklas (1984): *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1993): „Das Erkenntnisprogramm des Konstruktivismus und die unbekannt bleibende Realität“, in Luhmann, Niklas: *Soziologische Aufklärung 5*, Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 31-58.
- Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1998): „Erkendelse som konstruktion“, in Hermansen, Mads: *Fra læringens horisont*, Århus: Klim, pp. 163-182.
- Luhmann, Niklas (2002): *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Ougaard, Morten (2000): „Det kommer an på hvor man begynder. Roy Bhaskars kritiske realisme som erkendelsesteoretisk strategi“, *Grus*, vol. 60, pp. 17-34.
- Rasmussen, Jens (2004): *Undervisning i det refleksivt moderne*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Vallentin, Steen (2005): „Luhmann, metode, analysestrategi - Om systemteoriens møde med empirien“ in Nygaard, Claus: *Samfundsvidenskabelige analysemetoder*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.